

КЫРГЫЗ ТИЛИН ЖАНА КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУТУУНУН МАКСАТЫ

Курманкожоева Д.К., Абылкасымова Р.Т.

Ж.Баласагын атындагы КУУнун Факультеттер аралык мамлекеттик тил кафедрасынын окутуучусу: akshoola_86@mail.ru

Ж.Баласагын атындагы КУУнун Факультеттер аралык мамлекеттик тил кафедрасынын окутуучусу: abilkasimova75@mail.ru

Аннотация: Макалада кыргыз тилин кыргыз адабияты менен интеграциялап окутуунун максаты, мааниси жана аны сабак процессинде уюштуруунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз жүрөт. Интеграциялап окутуунун предмет аралык байланышка жакындыгы, айырмачылыктары жана артыкчылыктары жактары ачылып берилди. Ошондой эле кайсы окуу предметтери менен интеграциялана тургандыгы көрсөтүлдү. Макала мектеп мугалимдерине, филолог студенттерге арналат.

Өзөктүү сөздөр: кыргыз тили сабагы, окуу предмети, интеграция, интеграциялап окутуу, предмет аралык байланыш, грамматика, сабаттуулук.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА С КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ

Курманкожоева Д.К., Абылкасымова Р.Т.

Преподаватель кафедры межфакультетская государственного языка КНУ им.Ж. Баласагына: akshoola_86@mail.ru

Преподаватель кафедры межфакультетская государственного языка КНУ им. Ж. Баласагына: abilkasimova75@mail.ru

Аннотация: В статье речь идет о педагогических условиях, значении и особенностях организации в учебном процессе интегрированного обучения кыргызского языка с кыргызской литературой. Раскрыты близости, различия и преимущества интегрированного обучения от меж предметных связей. Также указаны с какими учебными предметами интегрируется. Статья предназначена школьным учителям, студентам филологам.

Ключевые слова: урок кыргызского языка, учебный предмет, интеграция, интегрированное обучение, меж предметные связи, грамматика, грамотность.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF INTEGRATED TEACHING OF THE KYRGYZ LANGUAGE WITH KYRGYZ LITERATURE

Kurmankojoeva D.K., Abylkasymova A.T.

J.Lecturer of the Department of the Cross-functional state Language of Balasagyn KNU: akshoola_86@mail.ru

J.Lecturer of the Department of the Cross-functional state Language of Balasagyn KNU: abilkasimova75@mail.ru

Abstract: The article deals with the pedagogical conditions, the meaning and features of the organization in the educational process of integrated teaching of the Kyrgyz language with the Kyrgyz literature. The closeness, differences and advantages of integrated learning from inter-subject connections are revealed. It is also indicated with which academic subjects it is integrated. The article is intended for school teachers, students of philology.

Keywords: Kyrgyz language lesson, academic subject, integration, integrated learning, inter-subject relations, grammar, literacy

Кыргыз тили менен кыргыз адабиятын интеграциялап окутуунун максаты - окуучуларды кыргыз тилинин лексикалык – грамматикалык байлыгын оозеки жана жазуу кебинде активдүү колдоно билүүгө, кеп ишмердүүлүктөрүнүн бардык түрлөрүндөгү компетенттүүлүктөрүнө ээ болууга, кеп маданиятынын эрежелерин туура сактоого, көркөм казынанын турмуштук сыноосунан өткөн мыкты чыгармаларды окутуу аркылуу алардагы жаңы гана өнүгүп келе жаткан турмуштук көз караштарын жакшы нукка салуу менен бирге, биздин баалуулугубуз болгон көркөм сөз каражаттарын туура колдонуп, бирөөнүн оюна карата берилген жоопторду туура түшүндүрүп, коом менен эркин пикир алышууга үйрөтүү.

Жаңы мамлекеттик билим берүү стандарттарына өтүүнүн башталышы менен заманбап инсандын жалпы кесиптик компетенттүүлүгүнүн негизги компетенттүүлүгү инсандын да, социалдык коомчулуктун да психологиялык компетенттүүлүгү болуп саналат. Психологиялык компетенттүүлүк заманбап адистин кесиптик компетенттүүлүгү менен бирге негизги компоненттеринин бири (жалпы маданий, предметтик-методикалык). Педагогикалык жана студенттик жамааттардагы жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүн, социалдык-психологиялык процесстерди жана кубулуштарды реалдуу эсепке алуунун негизинде эң квалификациялуу, оптималдуу иштерди жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Психологиялык компетенттүүлүк деп адамдын психологиялык көйгөйлөрдү аныктоо, талдоо жана конструктивдүү чечүү жөндөмдүүлүгүн түшүнөбүз [11].

Адабиятты жашап жаткан чөйрөбүздү чагылдырып берип турган күзгү сыяктуу кароосуна, андагы жакшы-жаман нерселерди окуучу өзү иргеп алып, өз алдынча талкуулоого көнүктүрүү. Эки предметти интеграциялап окутуунун максаттарында бир жалпылык, белгилүү бир максаттуулук бар. Т.а: «окуучулардын оозеки жана жазуу кебин өстүрүү», «улуттук жана жалпы адамзаттык дөөлөттөрдү өздөштүрүү» ж.б. максаттар коюлган. Бул эки предметтин интеграциялоодогу тыгыз-байланыш катышын, алакасын айкын көрсөтүп турат. Мындан улам филология термининин кыргызча мааниси «тилди, сөздү сүйөм» экендиги аныкталат. Тил менен көркөм адабияттын «филология» деген бир түшүнүккө бириктирилиши, өтө жөнөкөйлөштүрүп айтканда, тил пикир алмашуунун, маалымат берүүнүн куралы болсо, көркөм адабият – ал куралды колдонуу менен адамды жана адам турмушун көркөм чагылдырган продукт (текст). Ошентип, «Көркөм адабият – адамдын ыйман – жанын тазартып, дайым жамандыкка каршы күрөшүп, жакшылыкты даңазалаган өзүнчө бир кең дүйнө. Филологиялык түшүнүктөргө, адабий түшүнүктөргө жетиштүү деңгээлде ээ болуулары аталган предметтерди бир бүтүндүктө окутуп үйрөтүүнүн негизги каражаты, өздөштүрүүнүн мыкты куралы болушу зарыл. Эми филологиялык түшүнүктөр жана аларды окуучуларда калыптандыруунун методологиялык

маселелерине кайрылалы. Эң биринчи «түшүнүк» жөнүндө сөз кылсак, илимде «түшүнүк» предметтин же кубулуштун маңыздуу белгилери катары жалпы эле таанып билүү, өздөштүрүү процессиндеги өзгөчө мааниге ээ болгон адамдын ойлоосунун эң башкы формасы болуп эсептелинет. Түшүнүк, тагыраак айтканда кубулуштун маңыздуу белгилери тууралуу маалымат болбосо, ой – жүгүртүү ж.б. таанып-билүү процесстери ишке ашпайт, предмет же кубулуш таанылып билинбейт. Мындан улам кыргыз тилин кыргыз адабияты менен интеграциялап окутууда тилдин теориясы менен адабияттын теориясы (илимий түшүнүктөрдү) боюнча окуучулардын грамматикалык түшүнүктөргө ээ болуусунун мааниси тастыкталат. Кыргыз тилин кыргыз адабияты менен интеграциялап окутууда окуучулардын грамматикалык түшүнүктөргө, адабий түшүнүктөргө жетиштүү денгээлде ээ болуулары аталган предметтерди бир бүтүндүктө окутуп үйрөтүүнүн негизги каражаты, өздөштүрүүнүн мыкты куралы болушу зарыл. Биринчи, орто мектептерде окутулуп жаткан кыргыз тили жана кыргыз адабиятынын интеграциялап өтүүдөгү сабактарынын негизин кайсы филологиялык түшүнүктөр түзүшү керек. Бул маселе мамлекеттик стандартка, концепцияларга жана окуу программаларынын талаптарына жана мазмунуна карата аныкталышы керек. Аныктоонун натыйжасында берилүүчү филологиялык түшүнүктөрдүн системасы иштелип чыгат. Экинчи, аныкталган филологиялык түшүнүктөр системасынын тил менен адабиятты окутуудагы орду, ролу такталып, алар кайсы учурда окутуунун мазмуну катары, кайсы учурда окутуунун каражаты катары үйрөтүлө тургандыгы такталышы талап кылынат. Мисалы, кыргыз тилин окутууда үч негизги түшүнүктү окутуунун мазмуну жана каражаты катары окуп үйрөнүүлөрү сунуш кылынат. Тыбыш – айрым-айрым угулган үндөн туруп, тилдин материалдык негизин түзөт. Тыбыш (үн) болбосо, сөз да, сүйлөө да, тил да болушу мүмкүн эмес. Кыскасы, тыбыш-тилдин вербалдык каражаты, материалдык негизи.п Тилди окутуп - үйрөтүүдө бул дайыма түшүндүрүлүшү керек. Сөз – бир же бир нече тыбыштардын белгилүү бир ырааттуулукта жайгашуусунан туруп, өзүнчө бир маанини (лексикалык, грамматикалык, стилдик) туюндурган тил бирдиги. Сөз белгилүү бир маанини берүү аркылуу белгилүү бир түшүнүктү туюндурат. Окуучунун таанып-билүүсү, өздөштүрүүсү ошол сөз билдирген түшүнүктөрдүн негизинде ишке ашат. Демек, сөз жөнүндөгү түшүнүктү өздөштүрүү менен окуучу аны каражат катары колдонуп, ал каражаттын негизинде конкреттүү сөздөрдү өздөштүрөт. Мындай өздөштүрүү тилди окутуунун мазмунун түзүп турат. Сүйлөм – бир же бир нече сөздөрдүн өз ара айкалышып айтылышынан улам түзүлүп, бүткөн бир ойду маалыматты билдирет. Сүйлөм – адамдардын өз ара баарлашуусун, карым-катышын, маалымат алмашууларын камсыз кылган тил бирдиги. Сүйлөм жөнүндөгү лингвистикалык филологиялык түшүнүктөрдү терең өздөштүрүү менен окуучу башкалар менен

сүйлөшүүнүнт мыйзам ченемдерин, эрежелерин, жол-жоболорун ж.б. өздөштүрөт. Бул окутуунун каражаты. Ал каражатты туура жана орундуу колдонуу аркылуу окуучу өз оюн туура, толук, жеткиликтүү берүүгө машыгат. Бул – окутуунун мазмуну. Ал эми көркөм адабиятты окутуудагы абал, талап маселелер башкача болот. Мында тил аркылуу берилген көркөм чыгарманы окуу, кабыл алуу жана түшүнүү үч дөңгөөлде ишке ашат. Биринчи – окуган чыгарманы кабыл алуу андагы каармандардын чегинде болот. Экинчи – дөңгөөлде чыгарманын сюжети, окуя, окуянын өнүгүшү каармандардын иш-аракеттери, жүрүм-туруму кызыктырат. Үчүнчү дөңгөөл – алда канча жогорку дөңгөөл болуп, мында чыгарманын темасы менен идеясына кызыгуу, анын эстетикалык, таалим тарбиялык жагына, автордук позициясын түшүнүүгө карата аракеттер жасалат. Көркөм чыгарманы толук түшүнүп, андан рухий азык алып, жан дүйнөсүн байытуу үчүн, аны үчүнчү дөңгөөлде кабыл алууда адабий түшүнүктөрдү билүү зарыл. Бул тууралуу көркөм адабиятты окутуу методикасынын адистери да өз эмгектеринде белгилеп келишет. Мисалы, белгилүү педагог-окумуштуу Г.И. Беленкий адабият теориясын (адабий илимий түшүнүктөр) өздөштүрүү көркөм чыгарманы таанып-билүү борбору, өзөк маселеси катары караган. Мындан улам адабий илимий түшүнүктөрдү өздөштүрүү окуучулар үчүн көркөм чыгарманы окуп-үйрөнүүнүн негизги каражаты экендиги айкындалат. Кыргыз тили менен кыргыз адабиятын интеграциялап окутууда окуучулар өздөштүрүүгө тийиш болгон филологиялык түшүнүктөр өз ара тыгыз байланышта болуп, бирин экинчиси шарттап, толуктап турат. Эгер тилдик (лингвистикалык) түшүнүктөр тууралуу окуучулардын билимдери тайкы болсо, алардын чыгарманы ар тараптан толук өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрү да чектелүү болот. Ошол эле учурда адабий түшүнүктөрдү үстүртөн өздөштүргөн окуучу тилдин кудурет күчүн, таасирин, мүмкүнчүлүктөрүн толук кандуу биле алышпайт. Бул маселелердин бардыгын азыркы педагогикалык методологияга таянуу, аны менен куралдануу аркылуу гана натыйжалуу чечүүгө болот. Мында кыргыз тили жана адабияты мугалиминин педагогдук ишмердүүлүгүндө эки шарттын аткарылышы да мааниге ээ. Биринчи шарты – илимдин өнүгүшүнүн азыркы этабындагы филологиялык түшүнүктөрдүн мазмунун мугалимдин мыкты билиши. Экинчи шарты – берилген түшүнүктөрдүн өздөштүрүлүшүнө коюлган талаптарды мугалим билиши. Мектеп окуучуларына филологиялык түшүнүктөрдү окутууда кыргыз тили менен кыргыз адабияты предметтерине бирдей тиешелүү болуп, ал түшүнүк тууралуу толук жана жеткиликтүү маалымат берүү аталган предметтерди интеграциялап окутуу-үйрөтүүдө чечүүчү мааниге ээ болгон терминдер да бар. Алардын ичинен биз «текст» термин түшүнүгүн өзүнчө бөлүп алууну, аны окутууга өзгөчө басым жасоону алгылыктуу дейбиз. Эгерде кыргыз тили жана адабияты сабактарында текст жөнүндөгү түшүнүктөрдү үйрөтүү максаттуу жана системалуу түрдө жүргүзүлсө, аталган

предметтер табигый түрдө интеграцияланып, сабактардын кызыктуулугу артып, натыйжалуулугу көтөрүлөт. Анткени текстке болгон кызыгуу, аны изилдөө иштери гуманитардык илимдердин бардыгында активдүү жүргүзүлүп, тексттин табияты, мүмкүнчүлүгү, коомдогу илим, билимдеги барк-баасы, аткарган кызматы ж.б. жөнүндө кызыктуу жаңы маалыматтар алынууда. Текстке өзгөчө маани берилип, аны «первичная данность и исходная точка всякой гуманитарной науки» (М.М.Бахтин[26]) катары карап, ушул өңүттөн мамиле кылуу кеңири тараган. Биздин бекем ишеничибизде, кыргыз тили жана кыргыз адабияты сабактарында текст тууралуу маалымат берүүдө, текстти талдоодо жана текст түзүүгө үйрөтүүдө анын (тексттин) адамзаттык – коомдук функциясына басым коюу керек. Биринчи функциясы – тарыхый таанытуучулук. Тексттерде мезгилге, мейкиндикке баш ийбеген адам баласынын таанып-билүүсүнүн маданийтарыхый тажрыйбалары камтылат. Адам коомунун тарыхый-маданий өнүгүшүнүн үзгүлтүксүздүгү менен бекем биримдиги айкындалып, аларды улантууну, толуктоону касыз кылуучу касиет да текстте чагылдырылат. Аларды терең жана ар тараптан окуп үйрөнүү коомду өзгөртүүгө өбөлгө түзүп турат. Экинчи функциясы – таанып-билүүчүлүк. Текстти түшүнүүчү да, алып жүрүүчү да адам. Адам коомду, коомдун рухий жашоосун таанып-билүү аркылуу өзүн-өзү таанып билет. Текст аркылуу адам, адамдын индивидуалдуу аң-сезими коомдук аң-сезимге жалганат, кошулат. Үчүнчү функциясы – социалдык-баалуулук. Текстте тарбиялык, идеологиялык, саясий прогнозикалык, аксиологиялык маанилердин өтө кеңири спектри камтылат. Дал ушул маанилер, информациялар адамды белгилүү бир социалдык чөйрөнү жаңылоого багыт берет, таасир этет. Керектүү сапат жөндөмдөрдүн, конкреттүү максаттардын иштелип чыгышына жана аларды турмушка ашырууга негиз болуп, шарт түзөт. Эгерде биз кыргыз тили менен кыргыз адабиятын интеграциялап окутуунун максаты менен милдеттерин терең жана кенен өңүттөн алып карасак, аларды ишке ашырууга тексттин белгиленген үч функциясы бирдей кызмат кыла тургандыгына ынанышыбыз зарыл. Мындан улам окуучуларга филологиялык түшүнүктөрдү окутупүйрөтүүнүн башаты тексттен башталып, текст аркылуу ишке ашып, текст менен жыйынтыкталышы зарыл деген тыянак чыгарууга болот. Ал үчүн кыргыз тили жана адабияты мугалими тексттин филологиялык жана дидактикалык табиятын толук билүүсү талап кылынат. Кыргыз тилине да, адабиятына да тиешелүү бир катар термин түшүнүктөрү бар. Мугалим ал түшүнүктөрдүн тектештигин, өз ара байланышын так аныктап, окутуу процессинде аларды бириктирип, бир максатка багыттап үйрөтүүсү талап кылынат. Мисалы: эки предметте тең "текст" деген термин колдонулат. Адабият таанууда: "Автордун сүйлөгөн өз сөздөрү же болбосо кол жазмасы басылып чыккан чыгармасы текст деп аталат"(К. Асаналиев) Кыргыз адабиятын окутуунун методикасында "көркөм чыгарма", "көркөм текст", "көркөм

туунду", " көркөм чыгарманын текстти" сыяктуу сөз айкаштары колдонулат. Кыргыз тил илиминде: "текст- маалымат алмашуу кызматын аткаруу үчүн түзүлгөн өзүнчө темасы, максаты, маанилик-структуралык бүтүндүгү бар сүйлөө бирдиги"(Т. Маразыков). Адабият таанууда: "Жазуучунун чыгармачылыгындагы негизги идеялыккөркөмдүк өзгөчөлүктөрдүн айырмалуу белгилердин жыйындысын стиль дешет".(К. Асаналиев). Кыргыз тил илиминде: "стиль-сүйлөшүүнүн маалымат алмашуунун максатына жана жагдай шартына жараша тил каражаттарын колдонуунун ыкжолу". (Т. Аширбаев). Ошентип, адабият айтылган сөздү, кол жазманы, бүтүндөй чыгарманы текст катары түшүндүрсө, тил илими белгилүү бир темага арналган, бүткөн бир информацияны берген кеп бирдигин текст деп белгилейт. Тил илими үчүн бүтүндөй бир чыгарма (повесть, роман) бир текст эмес, ал бир канча тексттердин органикалык бүтүндүгүнөн жаралган туунду. Мугалим бул жалпылыкты билиши зарыл.

АДАБИЯТТАР

1. **Кульниевич С.В., Лакоценина Т.П.** Современный урок. Ч. 1 и 2. – Ростов- на Дону: Изд-во «Учитель», 2006.
2. **Оторбаев Б.К.** Адабиятты окутуунун актуалдуу маселелери. - Б., 2013.
3. **Сухаревская Е.Ю.** технология интегрированного урока. - Ростов- на Дону: Изд-во «Учитель», 2006.
4. **Чыманов Ж.** Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. Монография. – Б., 2009.
5. **Байгазиев С.** Окутуунун жана тарбиялоонун философиясы. – Б.: Алтын тамга, 2012. – 475 б.
6. **Байгазиев С.** Эл мугалими Бектур Исаковдун педагогикасы. – Б.: Учкун, 2012. – 56 б.
7. **Байтерекова Ж.С.** Культура речи: основы речевого этикета киргизского языка. Учебное пособие. – М.: ИПК МГЛУ, 2010. – 98 с.
8. **Бекбоев И.Б.** Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-бас., - Б.: Бийиктик, 2011. – 384 б.
9. **Бекбоев И., Алимбеков А.** Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. – Б.: Бийиктик, 2011. – 192 б.
10. **Мамбетакунов Э.** Педагогикалык изилдөөнүн методологиясы жана технологиясы. – Б.: Текник, 2015. – 128 б.
11. **Рыспаева Ч.К.** Теоретические основы формирования профессиональной мотивации будущего учителя/ Ч.К.Рыспаева // Наука и инновационные технологии. -2021.- №1(18)- С.194-199

Рецензент: к.п.н.
15.04.2022г.

Рыспаева Ч.К.